

Юрій Олійник,

кандидат історичних наук,  
начальник відділу інформаційних технологій  
Державному архіву Хмельницької області

## ФОНД 78 «МАКІВСЬКЕ ВОЛОСНЕ ПРАВЛІННЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СІЛ ШАТАВА ТА МАКІВ У ХІХ СТ.

*У статті на підставі архівних документів «Маківського волосного правління» досліджуються історія та різні аспекти життя та діяльності жителів сучасних сіл Макова та Шатава у ХІХ столітті.*

**Ключові слова:** Волосне правління, Маків, освіта, сільський староста, фельдшер, Шатава.

В Державному архіві Хмельницької області зберігається корпус документів, в якому досить детально відображена історія сіл Шатава та Маків з середини ХІХ до 1917 року. Ці документи в кількості 1355 справ відклалися у фонді «Маківське волосне правління».

Сучасне село Маків понад 50 років було осередком волосного правління. Волосні управи (правління) були утворені у 1861 році як виконавчий орган селянського самоврядування. Владні повноваження цієї структури поширювалися на населення з територією від 300 до 2 тис. осіб. До складу управи входили волосний старшина, сільські старости волості та писар. Останній міг бути як обраним, так і призначуваним. Якщо волость складалася з однієї громади, то до складу волосної управи замість старости обирався помічник старшини. Спершу волосна управа була колегіальним органом, згодом, з розширенням компетенції сільських сходів, управа ставала державною бюрократичною установою. Управа здійснювала стягнення податків і недоїмок, розподіляла й контролювала виконання натуральних повинностей, продавала селянську землю за борги, а також вела облік нижніх чинів запасу. Брала участь у виділенні призовників для строкової служби та виконанні військової повинності.

Маківське волосне правління як адміністративна одиниця була сформована на кінець 1861 р., а 12 січня 1862 р. маківський волосний старшина та старости сіл, які підпорядковувалися волості одержали в Кам'янці-Подільському печатки та владні повноваження.

У 1879 р. установа для своїх потреб купила в місцевого поміщика Рациборовського дві кам'яних будівлі. До складу волості входили наступні населені пункти: містечка Маків та Шатава, села: Верба, Великі та Малі

Вірмени, Вірменська Дубинка, Боришківці, Колубаївці, Колубаївська Мукша, Чечельник, Безнісківці (нині Абрикосівка), Гниловоди, Слобідка Гуменецька, Гуменці, Залісці, Киселівка, Мукша Боришковецька, Привороття та Слобідка Рахнівська.

У волості на кінець 70-х років XIX ст. проживало: у м. Маків – 682 чоловіків та 670 жінок, м. Шатава – 477 чоловіків та 505 жінок, Чечельнику – 302 чоловіка та 324 жінки, с. Вербка – 505 чоловіків та 501 жінка, с. Гуменцях – 574 чоловіка та 606 жінок, Колубаївцях – 306 чоловіків та 332 жінки, с. Боришківцях – 432 чоловіка та 470 жінок, с. Безнісківцях – 434 чоловіка та 442 жінки.

Волосну управу у 1872 році очолював Антон Васильович Карпов (мешканець м. Шатава). Волосним суддею призначено Антона Марцинкевича. Сільським старостою м. Макова був Антон Семенович Докін, заступником Данило Федорович Панчишин. Старостою м. Шатава став Василь Бойко, його заступником Тимофій Бабійчук.

Селянам у ті часи жилося нелегко. Вони через бідність досить часто практикували крадіжки зерна, соломи, сіна та інших сільськогосподарських культур у місцевого поміщика. Так, в лютому 1862 р. жителі м. Шатава Г. Собков та Т. Бойко викрали з поміщицького складу декілька снопів жита та пшениці. На злодіїв волосне правління наклало штраф. Оштрафований на 2 крб сріблом був і Н. Шимковський за крадіжку з поміщицької свиноферми<sup>1</sup>. Цього ж року декілька мешканців Макова вкрали 20 снопів пшениці. Злодії нанесли шкоди майну поміщика, за даними управляючого маєтку Валова на суму 1 крб. 10 коп. Крадіжки здійснювали також і діти селян. Так, хлопчики Ф. Николаїв та С. Кукурудза виламали дошки в огорожі поміщицької свиноферми та винесли звідти декілька снопів пшеничної соломи. Батьки були оштрафовані на суму 1 крб. 90 коп. Через декілька днів ці хлопчики разом з М. Кухарем, І. Назаровим, А. Демяновим та Я. Кмитюком здійснили чергову крадіжку соломи із свиноферми. Управляючий черговий раз просив волосне правління покарати крадіїв «...дабы впредь таких разбоев небыло»<sup>2</sup>.

З 1862 року, відповідно до урядових розпоряджень, у волостях та сільських управах селянам дозволялося відкривати школи. В них діти селян повинні були навчитися читати, писати та рахувати. Основними навчальними предметами були: Закон Божий (викладав місцевий священик), російська граматики, читання (церковно-слов'янських книг) та арифметика. Інші предмети без дозволу губернського начальства викладати заборонялося. Волосні старшини та сільські старости були зобов'язані залучити до

1 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-78, оп. 1, спр. 7, арк. 25.

2 Там само, арк. 21зв.

шкіл якнайбільшу кількість сільських дітей та навіть дорослих, якщо вони забажають навчитися читати: «...якби селяни вміли читати, — зазначалося в документі, — то вони могли прочитати царську волю щодо земельного питання, що поміщик повинен був скласти уставну грамоту, а селяни прийняти рішення залишитися на барщині, чи перейти на оброк...»<sup>3</sup>.

В реальному житті втілити волю імператора було набагато складніше. Так, жителі містечка Шатава навідріз відмовлялися віддавати дітей на навчання. Волосний староста доповідав губернському керівництву, що докладі максимум зусиль для того, щоб місцеві селяни відпустили дітей до школи<sup>4</sup>. У містечку Макові школа була відкрита, але через матеріальну скруту в дітей не було підручників та іншого навчального приладдя. Місцевий священик просив волосного старшину переводити всі кошти від штрафів на потреби місцевої школи.

У 1865 році в Подільській губернії була проведена перевірка присутствених місць та волосних правлінь, в ході якої були перевірені також волосні школи. Найкращими в навчанні та організації шкіл виявилися сусіди з Ушицького повіту – Рахнівське волосне правління. У звіті перевіряючий відмітив сільську школу в м. Кривчик, де навчальним процесом опікувався дякон Погороцький. За сумлінне навчання грамотами були нагороджені: Олексій Мельник, Іван Сохатюк, Яків Лахмай. Книгами: Іван Мельник, Гаврило Трончук та Марина Байталюк. У селі Рахнівка навчання в школі організував дячок Ананій Соболевський. Похвальними грамотами були нагороджені Петро Доротюк та Трофим Чекурлей, книгами – Марія Вознякова<sup>5</sup>.

В Маківському волосному правлінні на середину 60-х років XIX століття школи працювали в наступних селах<sup>6</sup>:

| Назва населеного пункту | Хлопчики  | Дівчатка  |
|-------------------------|-----------|-----------|
| м. Маків                | 13        | 4         |
| м. Шатава               | 13        | -         |
| с. Вербка               | 15        | 5         |
| с. Чечельник            | 15        | 4         |
| <b>Разом</b>            | <b>56</b> | <b>13</b> |

3 Там само, спр. 8, арк. 1-1зв.

4 Там само, арк. 2-3зв.

5 Там само, арк. 8-8зв.

6 Там само, спр. 9, арк.11.

Питання про відвідування учнями Шатавської школи звучало і у 1866 році. Так, сільський священик доповідав у повіт, що в його парафії відсутня школа, через забобони місцевих жителів. У 1867 р. на ім'я мирового посередника надійшов лист від старости містечка Шатави Миколи Чуйка про неможливість відкриття сільського училища через відсутність дітей. Маківський сільський схід розпорядився відправити на навчання в сільське училище наступних дітей<sup>7</sup>:

| Прізвище та ім'я батька | Ім'я учня  | Вік |
|-------------------------|------------|-----|
| <b>Хлопчики</b>         |            |     |
| Микита Рудий            | Андрій     | 9   |
| Григорій Кривий         | Кирил      | 10  |
| Т. Чуга                 | Василь     | 10  |
| Яків Чорний             | Тимофій    | 10  |
| Антоній Черлюк          | Стефан     | 10  |
| Василь Войтків          | Феодосій   | 10  |
| Іван Кукурудзяк         | Тимофій    | 12  |
| Стефан Хованчук         | Яків       | 12  |
| Ананій Бойчак           | Тимофій    | 11  |
| Стефан Фаренюк          | Яків       | 10  |
| Григорій Гладій         | Трофим     | 9   |
| Микола Хованчук         | Яків       | 9   |
| Павло Манькевич         | Іван       | 11  |
| Гнат Панчишен           | Константин | 12  |
| Іван Юрчик              | Матвій     | 11  |
| <b>Дівчатка</b>         |            |     |
| Федор Олійник           | Марія      | 11  |
| Яків Манькевич          | Євдокія    | 10  |
| Анастас Фирманюк        | Євдокія    | 9   |
| Павло Марків            |            | 12  |

<sup>7</sup> Там само, арк. 20.

Непомірним тягарем для мешканців волості були повинності по утриманні військових. Жителі Шатави та Макова виконували повинність по розквартируванню військових підрозділів у регіоні. Так, у 1861 р. в цих містечках на квартирах перебував 2-й ескадрон 12 драгунського Стародубського полку. Ескадрон складався з двох кінних та двох піших взводів. Для квартирування військових у містечку було два збірних будинки та карцер.

У 1876 р. у згаданих містечках квартирували солдати 47-го піхотного Українського полку, а саме 3-тя стрілецька рота, командир якої штабс-капітан Тімашевський звернувся до волосного правління з листом забезпечити розквартирування підрозділу в містечку Маків, відповідно до архівних даних «...с отоплением, освещением в обывателей»<sup>8</sup>. Тут по черзі квартирувало: 1 січня 651 військовий, з 1 березня по 1 квітня – 655, з 1 жовтня по 1 листопада – 500 військових, з 1 листопада по 1 грудня – 170 військових.

В містечку Шатава в цьому ж році квартирувало – 576 військових, 1 квітня – 620 осіб, 12 квітня – 209 осіб, з 25 вересня по 17 – 86 військових, 1 листопада – 125 осіб.

У червні 1876 р. у цих містечках квартирували ще солдати 2-го ескадрону 12 драгунського Стародубського полку. За квартирування місцевий поміщик Рациборовський виставив рахунок на суму 447 крб. Для зручностей жителів та військових у Макові були збудовані конюшні, приміщення для їдальні, кухня та пекарня. Частину коштів для будівельних робіт надали селяни Циківської волості. Але для такої кількості людей та коней і амуніції збудувати склади та приміщень швидко не вдалося. Тому частина коней, амуніція ескадрону та навчальні приміщення було розквартировано також у місцевих селян. Відповідно до приписів, воно було розміщено в 41 конюшнях та в селянських будинках: С. Янчишина, І. Швеця, Г. Варвалюка, С. Пильнюка, І. Олійника, С. Пукаса, Т. Мацькова та ін.

Найдовше жителі Макова утримували військових у 1875 р. Вони в містечку перебували з вересня 1875 по квітень 1876 рр. Через квартири пройшло 4190 військових цього полку.

У Шатаві для величезної кількості квартирантів (2770 осіб) було споруджено карцер та розбірні будинки. Вони перебували в містечку в той самий період, що і в Макові. Ще 3809 військових перебувало на квартирах у с. Гуменцях<sup>9</sup>.

Військові за квартирування у волості у волосну касу внесли оплату: по Макову – 36 крб. 40 коп. Шатаві – 24 крб. 3 коп., Чечельнику – 7 крб. 63 коп.

Відповідно до штатного розпису у волості передбачалася посада фельдшера. Вона офіційно називалася «завідувач 9-ю сільською медичною

8 Там само, спр. 113, арк. 32.

9 Там само, арк. 81.

дільницею Маківської волості». Обов'язки виконував відставний фельдшер Хамович Герко, який проживав у м. Шатава. Медичний пункт знаходився також у цьому містечку. Крім того, у Шатаві проживало ще декілька так званих вільнонайманих медичних працівників: Дусь Лейба Морткович (австрійсько підданий), Гайденберг Герш (австрійсько підданий).

Населення волості, відповідно до урядових розпоряджень, підлягало вакцинації від віспи. У Шатаві та Макові вакцинацію проходили діти. У 1877 р. у Макові були привиті 23 дитини: Гриньків О., Боднар І., Гриців Т., Цибенко А., Антохов І., Васильєв С., Кухарів О., Федів Г., Солдат Г. та ін. У Шатаві від віспи були привитими 11 сільських дітей: Дмитріїв В., Мельник В., Лаврів П., Стефанів Д., Березовський В., Ковальчук В.<sup>10</sup>

У 1877 р. Маківського волосного фельдшера Хамовича було відкомандировано у Врублівецьку волость (с. Цибулівка), де розпочалася епідемія віспи. Керівництво Маківського волосного правління було повідомлене про поширення в повіті тифу, скарлатини та закладання горла. При виявленні цих недуг потрібно було терміново повідомляти повітове правління. Від цих хвороб у волості в листопаді 1877 р. померло 12 осіб, грудні – 23. Багато мешканців волості лікувалося в Кам'янець-Подільській лікарні. Перебування в лікарні було платним. Так, селянин Макова І. Головнін повинен був внести в касу лікарні 14 крб., міщанин Шатави С. Мордко – 7 крб., І. Дем'янова – 7 крб., Ф. Прокоп'єва – 36 крб., І. Огородовий – 12 крб. та ін. Всього по волосному правлінню в лікарні з 1877р. перебувало 177 осіб. Лікарня через повітове поліцейське правління вимагала від волосного правління внести кошти за лікування мешканців, які в основному були неплатоспроможними.

Таким чином, документи фонду дають можливість дослідити різні аспекти життя та діяльності жителів сіл Шатава та Маків.

---

10 Там само, оп. 1, спр. 132, арк.15.